

III. RECENZII

TRATAT DE DREPTURILE OMULUI (AUTORI: NICOLAE VOICULESCU*, MARIA-BEATRICE BERNA**, EDITURA UNIVERSUL JURIDIC, BUCUREȘTI, 2023)

FELICIA MAXIM***

Abstract:

The review aims to outline the structural elements and content particularities of the work Treatise on Human Rights. The absolute originality, the meticulous presentation of scientific information and the formulation of interpretative scenarios of possible future developments in the field of human rights recommend the work as a fundamental landmark of Romanian doctrine.

The review also aims to present the features of the Treatise on Human Rights on the basis of which it stands out as a seminal work of discipline at the level of Romanian legal research in the field.

Bringing together under the umbrella of a single work the theoretical aspects (the definitional, principal, ideological and axiological framework of human rights) and practical aspects (analysis of jurisprudence, existing and emerging issues raised by artificial intelligence, the exploration of outer space or the interaction between human rights and animal rights) demonstrates the unique character of the work Treatise on Human Rights.

Keywords: human rights, conceptualisation, evolutionary perspectives, emerging challenges, possible solutions.

Résumé :

La revue vise à souligner les éléments de la structure et les particularités du contenu de l'ouvrage Traité des droits de l'homme. L'originalité absolue, la présentation méticuleuse de l'information scientifique et la formulation de scénarios interprétatifs des développements futurs possibles dans le domaine des droits de l'homme font de l'ouvrage un jalon fondamental de la doctrine roumaine.

---

* Prof.univ.dr. emerit, Universitatea Titu Maiorescu, București. Membru supleant, Consiliul de Administrație al Agenției Uniunii Europene pentru Drepturi Fundamentale(FRA).

** Lect.univ.dr., Universitatea Titu Maiorescu, București, diplomat Direcția Drepturilor Omului și Consiliul Europei, Ministerul Afacerilor Externe al României.

*** Conf.univ.dr., Prodecan, Facultatea de Drept, Universitatea „Titu Maiorescu”, București, e-mail: e-mail: maxfel2006@yahoo.com

La revue vise également à présenter les caractéristiques du Traité sur les droits de l'homme sur la base desquelles il se distingue en tant qu'ouvrage de référence au niveau de la recherche juridique roumaine dans ce domaine.

Le fait de réunir sous les auspices d'un seul ouvrage les aspects théoriques (le cadre définitionnel, principal, idéologique et axiologique des droits de l'homme) et les aspects pratiques (l'analyse de la jurisprudence, les questions actuelles et émergentes soulevées par l'intelligence artificielle, l'exploration de l'espace extra-atmosphérique ou l'interaction entre les droits de l'homme et les droits des animaux) démontre le caractère unique de l'ouvrage Traité des droits de l'homme.

Mots-clés : droits de l'homme, conceptualisation, perspectives évolutives, défis émergents, solutions possibles.

Tratatul de drepturile omului reflectă preocupările autorilor la nivel academic, al cercetării și publicisticii derulate de-a lungul anilor cu intenția declarată de a contribui, inclusiv pe această cale, la facilitarea structurării și dezvoltării unei dezirabile și reale culturi a drepturilor omului în societatea proprie, dar și în spațiul european.

Întemeiate conceptual, ideologic și filosofic, astfel cum se prezintă detaliat pe parcursul a 1200 de pagini, drepturile omului, în formele structurate de drept internațional, constituie, mai ales în perioada complexă pe care o traversăm la nivel global din punct de vedere social, economic și politic, o șansă ce nu trebuie pierdută a subzistenței și progresului societății omenești.

Având un caracter singular în literatura de specialitate autohtonă și fiind printre puținele apărute la nivel internațional, Tratatul de drepturile omului a fost recompensat de către Uniunea Juriștilor din România cu *Premiul „Andrei Rădulescu”*, în domeniul *științelor juridice interdisciplinare și în domeniile conexe pe anul 2023*.

Profesiunea de credință a autorilor este aceea conform căreia realitatea politică și social-economică complexă din ultimii ani, ce își pune evident amprenta asupra conținutului și concretizării drepturilor și libertăților fundamentale ale omului la toate nivelurile, generează necesitatea unei reîntemeieri structurale a acestora din punct de vedere al principiilor și valorilor fundamentale ce stau la baza sistemului normativ structurat la nivel internațional.

Structura lucrării este complexă și abordează pe parcursul a 4 titluri, ce sunt dezvoltate într-un număr însemnat de capitole și subcapitole, problematica drepturilor omului din multiple direcții de cercetare, conferind Tratatului cu adevărat un caracter științific fundamental.

Titlul I dezvoltă o **Teorie a drepturilor omului**, aspect mai puțin aprofundat de literatura de specialitate autohtonă. De altfel, construirea unui cadru teoretic care să acomodeze particularitățile științifice ale domeniului drepturilor omului este o cerință substanțială în absența căreia protecția efectivă a drepturilor omului ar rămâne un demers lipsit de obiect.

Dacă nevoia elaborării unui construct teoretic al drepturilor omului nu poate fi tăgăduită, găsirea unei viziuni de lucru susceptibilă de a integra particularitățile domeniului drepturilor omului într-o variantă logică, care să dea concretețe vocației teoretice a drepturilor omului, reprezintă primul pas în funcție de care urmează dezvoltarea epistemologică. În studierea drepturilor omului devine evidentă o formă a dualismului ontologic care este plasată, în mod alternativ, fie într-un context de certitudine, fie într-o ipostază a posibilității de ființare în funcție de viziunea de ansamblu promovată înlăuntrul teoriei.

Pornind de la un element axiomatic pentru teoria drepturilor omului – faptul că aceasta operează cu drepturi care incumbă individul și existența sa în societate – unele părți componente ale teoretizării asupra drepturilor omului sunt implicite: (1) explicitarea noțiunii de drepturi ale omului și identificarea diferențelor specifice înlăuntrul domeniului de studiu: spre exemplu, delimitarea conceptuală clară în triada valori-drepturi-libertăți; (2) caracterizarea drepturilor omului urmărind cadrul principial aplicabil acestora; (3) identificarea titularului dreptului și a conduitei corelative dreptului deținut; (4) impunerea unui *modus operandi* corespondent drepturilor omului prin stabilirea următoarelor: forma de exercitare, limitări, restricționări, derogări ale exercitării drepturilor omului; (5) identificarea purtătorilor de obligații vizavi de realizarea efectivă a drepturilor omului și clarificarea problematicii sancționării unor categorii de drepturi.

Cunoașterea epistemologică este primul pas în implementarea efectivă a drepturilor omului: în condițiile în care drepturilor omului li se reproșează lipsa de universalitate, tendințele hegemonice de manifestare și condiționările relative la cultură, asigurarea aplicării drepturilor omului este posibilă doar dacă, în prealabil, domeniul drepturilor omului parcurge un efort de clarificare conceptuală.

În primul rând, **obiectul științific al drepturilor omului** se descompune, în opinia autorilor, în multiple valențe:

(1) *principala problemă* a drepturilor omului este *identificarea particularităților umane, surprinderea acestora în modele ale reglementării juridice cu scopul de a îmbunătăți existența individului în societate, a consolida solidaritatea*

interumană și a responsabiliza agenții statali (inclusiv comunitatea internațională în ansamblul său) în sensul deservirii individului;

(2) în subsidiar, obiectul științific al drepturilor omului rezidă în plasarea umanității într-o nouă etapă a evoluției și dezvoltării care să permită apropierea individului de valorile umaniste, înțelegerea existenței umane ca o *experiență comună a tuturor membrilor familiei umane* și redefinirea atitudinii omului față de sine, de alteritate și față de mediul înconjurător;

(3) *în perspectivă*, drepturile omului studiază integrarea individului într-o matrice reconfigurată a lumii, în care formele de inteligență artificială (în special robotice) invocă pretenții de asimilare deplină cu oamenii, respectiv drepturile animalelor invocă temeiul științific al demnității conform modelului demnității umane, iar progresul tehnic și științific permite omului îndreptarea către spații necunoscute (cosmice sau acvatice), conturându-se noi aplicații în materia drepturilor omului precum dreptul cosmic sau dreptul mării.

În al doilea rând, cercetarea științifică a drepturilor omului utilizează un **aparatur metodologic propriu** care validează orice metodă de cercetare recunoscută în științele sociale și, implicit, în paradigma juridică (metoda logică – în varianta deductivă și inductivă; metoda istorică, metoda abstractizării și generalizării fenomenului juridic, metoda comparativă, sociologică etc.). Din totalul instrumentarului metodologic uzitat în explicitarea drepturilor omului, *metoda hermeneutică* comportă cel mai ridicat nivel de adaptabilitate la specificul drepturilor omului. Necesitatea metodei hermeneutice în cercetarea drepturilor omului se legitimează în două sensuri: (1) prin atingerea aspectelor fundamentale ale raporturilor mundane ale omului și (2) prin încadrarea acestora în modele de relevanță științifică.

În al treilea rând, **cadrul principiilor** care delimitează sfera de cuprindere științifică a drepturilor omului este intim legat de cadrul axiologic. Legătura dintre cele două cadre transpare în mod limpid și natural: cadrul valoric permite o verificare în lăuntrul epistemologiei juridice a principiilor aplicabile drepturilor omului și le validează pe acestea din urmă din punct de vedere praxiologic. Valorile umaniste sunt răspunsul științific la nevoile, capacitățile și aspirațiile individului; ele nu sunt preexistente experiențelor umane ci modelează personalitatea umană și interacțiunile dintre indivizi luând în considerare *modelul uman dezirabil*. Cumulate, – valorile umaniste ale păcii, solidarității, toleranței, demnității, egalității și nediscriminării, incluziunii devin vectori care, la rândul lor, modelează principiile în funcție de care se vor orienta

și se vor aplica drepturile omului. Fiind valabile transgenerațional, aplicându-se în mod ubicuu (deși cu unele adaptări necesare), valorile devin repere morale ale drepturilor omului care se propagă asupra experiențelor umane indiferent de timp și spațiu, conducând la practicarea corelativă a unor principii autonome: universalitatea, inalienabilitatea, indivizibilitatea, interdependența.

În al patrulea rând, **sancțiunile** de drepturile omului reflectă complexitatea normelor de drepturile omului pentru protejarea cărora au fost create. Încălcarea drepturilor omului aduce cu sine blamul comunității internaționale, oprobriul societății în cadrul căreia s-a produs respectiva încălcare și condamnarea din partea mecanismelor cvasi-jurisdicționale sau jurisdicționale competente în domeniul drepturilor omului. Substratul dual – moral și juridic – al drepturilor omului precum și caracterul sintetic determină implicații morale, sociale și juridice în cazul constatării încălcărilor de drepturile omului.

Drepturile omului sunt *un produs juridic* însă caracterul juridic nu monopolizează în mod exclusiv teoria și practica drepturilor omului. Pe aceeași linie de idei putem afirma fără tăgadă că drepturile omului sunt *un produs cultural, valoric, ideologic, filosofic și finalmente social*. Conjugate, aceste observații sunt punctele de sprijin ale următoarei conceptualizări: prin caracterul lor *sui generis* drepturile omului determină o meta teorie care îmbină juridicul cu socialul și derivatele acestuia (filosofice, psihologice, religioase, culturale).

Înțelegerea drepturilor omului are ca punct de incipit *teoria generală a dreptului* și ca pretext de completare **particularitățile drepturilor omului**. Autorii concluzionează, în baza celor prezentate, că:

(1) *drepturile omului sunt drepturi* – având toate caracteristicile derivate din teoria generală a dreptului;

(2) *drepturile omului sunt plurale* – nu putem vorbi despre drepturile omului *in abstracto* fără să luăm în considerare unele drepturi particulare, subadiacente abstractizării prime;

(3) *drepturile omului sunt universale* (ele se cuvin tuturor oamenilor în virtutea demnității umane și își caută în permanență noi breșe de adaptare – a se vedea situația inteligenței artificiale sau aplicațiile din lumea vegetală/animală);

(4) *drepturile omului sunt ipostaze normative ale unor aspirații morale*, care evocă modul ideal al relaționării umane într-o societate dată;

(5) *drepturile omului sunt standarde minime* – acestea arată cum trebuie să fie condusă interacțiunea umană într-o societate dată, orice acțiune inferioară acestor standarde fiind sancționabilă;

(6) drepturile omului sunt *fundamentale* – ele ridică probleme extinse care se răsfrâng asupra relației dintre indivizi și asupra interacțiunii legitime/corecte dintre individ (grupuri de indivizi) și stat; soluționarea acestora se află în centrul preocupărilor oricărei societăți civilizate.

Titlul II, dedicat **sistemelor internaționale de protecție a drepturilor omului**, și anume Organizația Națiunilor Unite, Consiliul Europei și Uniunea Europeană (celelalte sisteme ce acționează la nivel internațional, și anume Sistemul interamerican de protecție a drepturilor omului, Sistemul african de protecție a drepturilor omului, Sistemul islamic de protecție a drepturilor omului și Sistemul asiatic de protecție a drepturilor omului sunt prezentate într-un capitol special al Titlului I).

Sistemul Organizației Națiunilor Unite este abordat prin analiza unor documente și norme fundamentale cum sunt Declarația universală a drepturilor omului, a Pactelor internaționale din 1966 cu privire la drepturile civile și politice și, respectiv, economice, sociale și culturale, Convenția privind eliminarea tuturor formelor de discriminare împotriva femeilor, Convenția cu privire la drepturile copilului, Convenția privind drepturile persoanelor cu dizabilități. Toate acestea sunt prezentate prin reliefarea importanței lor în sistemul internațional al drepturilor omului, precum și modul în care mecanismele de monitorizare și control au interpretat și explicat aria de acoperire a drepturilor și libertăților specifice.

Astfel, referitor la Declarația universală a drepturilor omului, autorii, făcând o sinapsă temporală cu contextul politico-social actual, țin să sublinieze că aceasta constituie un referențial prodigios care a modelat deopotrivă *destinul* și *conștiința umanității* într-o formă singulară. Elaborată pe fondul unor tensiuni socio-politice presante (concilierea națiunilor ca urmare a finalizării celei de-a doua conflagrații mondiale, schimbarea paradigmei de acțiune a oficialităților de la specificul statal la particularitățile individuale, surmontarea diviziunii care devenea din ce în ce mai pregnantă între statele occidentale și cele aparținând blocului estic), Declarația instituie atât un crez moral, cât și standarde juridice cu profunde implicații filosofice, răspunzând astfel cerințelor sociale de la epoca adoptării sale. Caracterul său *universal* trebuie să fie înțeles în acord cu *vocația acordată aplicării conținutului său (fiind achiesat că drepturile și libertățile din Declarație au aplicabilitate generală)*, dar și în relație cu *subiectele destinate ale mesajului cuprins în articolele sale*. În realizarea prevederilor Declarației, caracterul universal alcătuiește natura esențială, intrinsecă a regimului de protecție instituit în favoarea drepturilor omului.

Sistemul Consiliului Europei este prezentat prin analiza in extenso a Convenției europene a drepturilor omului, reper de marcă în dezvoltarea dreptului internațional al drepturilor omului. Articolele substanțiale incluse în acest document sunt analizate din punctul de vedere al conținutului lor, precum și al modului în care Curtea Europeană a Drepturilor Omului a înțeles să interpreteze și să decidă în cauze reprezentative, inclusiv contra României, judecate de-a lungul anilor.

Probleme teoretice de aplicare fac și ele obiectul unor analize speciale, cum este și cazul marjei de apreciere a statelor părți, avută în vedere și de Protocolul 15 la Convenția europeană a drepturilor omului. Autorii observă că relația dintre subsidiaritate și marja de apreciere a statelor este dificil de exprimat în condițiile observării deficiențelor definiționale și legale aferente ambelor noțiuni. Deși este clar că una dintre aceste noțiuni reprezintă rezultatul aplicării celeilalte, o departajare rigidă în sensul identificării preeminenței uneia asupra celeilalte este puțin probabilă. Analizând sferile conceptuale aferente marjei de apreciere și subsidiarității, se identifică liantul dintre acestea, admitând, în același timp, autonomia conceptuală a fiecăreia: marja de apreciere se traduce prin libertatea acordată autorităților naționale ale Înalțelor Părți Contractante de a stabili un *modus operandi* care urmează a fi adoptat în îndeplinirea obligațiilor decurgând din Convenție, în timp ce subsidiaritatea presupune sprijinul acordat de autoritățile europene în materiile în care Înaltele Părți Contractante nu își exercită puterea decizională în acord cu spiritul Convenției.

Capitolul referitor la drepturile omului în Uniunea Europeană cuprinde prezentarea normelor și politicilor europene adoptate în materie. Vom regăsi, astfel, Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene (2000), regulamente și directive privind egalitatea de tratament și nediscriminarea, libera circulație a persoanelor și a forței de muncă, drepturi corelative dreptului la muncă, drepturile migranților și resortisanților din statele terțe.

Un capitol final prezintă norme care au concretizat dreptul la un proces echitabil în cadrul procedurilor penale.

Pentru toate acestea autorii completează analiza factuală cu reliefaarea importanței lor în sistemul european și internațional al drepturilor omului.

De exemplu, cu referire la Carta drepturilor fundamentale a drepturilor omului, se subliniază că acest document se recomandă ca un instrument programatic ce se cuvine a fi receptat de subiectele de drept din perspectivă axiologică. Prima teză a preambulului Cartei menționează ideea valorilor comune afirmate la nivelul Uniunii Europene – aceasta fiind reiterată în secțiunile subsecvente ale instrumentului juridic. Respectul pentru valori

constituie nucleul reglementărilor care asigură fundamentul protecției și promovării drepturilor omului. Recunoscând primatul demnității umane, libertății, egalității și solidarității, Carta înserează standardele Organizației Națiunilor Unite în materia drepturilor omului prin faptul că, în mod implicit, aderă la caracterele interdependenței și indivizibilității drepturilor omului. De asemenea, plasarea valorilor umaniste în centrul dispozițiilor preambulare echivalează cu atestarea convergenței spiritualității popoarelor europene și a sincronismului axiologic dintre cele două subsisteme europene de protecție a drepturilor omului. Elementul valoric expus în Preambul evidențiază o abordare complexă bazată pe drepturile omului, care admite atât perspectiva individualistă (construită în jurul conceptului cetățeniei europene), cât și cea colectivă (fiind recunoscute în mod expres diversitatea culturilor și tradițiilor popoarelor Europei, precum și identitatea națională a statelor membre și organizarea autorităților lor publice la nivel național, regional și local).

În al doilea rând, Carta reprezintă un instrument juridic superior de codificare a drepturilor și libertăților fundamentale de la nivel european, care ia în considerare atât modele juridice și jurisprudențiale care s-au impus anterior (Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, Carta socială europeană (revizuită), jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului, jurisprudența Curții de Justiție a Uniunii Europene), cât și logica juridică a statelor membre ale Uniunii Europene, cu respectarea principiului subsidiarității.

Din intersectarea acestor particularități rezultă o a treia coordonată a Cartei, care constă în sistematizarea drepturilor omului aferente celor trei generații recunoscute la nivel internațional (drepturi de primă generație-civile și politice; drepturi de generația a doua-economice, sociale și culturale și drepturi de generația a treia-de solidaritate).

Pentru a argumenta caracterul de instrument de lucru, dar și pentru a contribui la clarificarea unor aspecte, **Titlul III** al lucrării este dedicat **analizei suplimentare a unor drepturi substanțiale** care, prin impactul lor în societate, modul de reglementare, cel de interpretare, precum și cel de implementare, au suscitât opinii și dezbateri importante în rândul teoreticienilor și practicienilor specializați în problematica drepturilor și libertăților fundamentale, cum ar fi: accesul la justiție, condiția femeii, drepturile sexuale și reproductive, prostituția și traficul de ființe umane, protecția persoanelor aparținând minorităților naționale, dreptul la educație, corupția, dreptul la un mediu sănătos, drepturile culturale ș.a.

Concluziile autorilor sunt menite, prin luarea în considerare a particularităților sociale și juridice inclusiv din țara noastră, să propună direcții viitoare de acțiune și ameliorare a eficienței normelor și standardelor în vigoare.

Astfel, de exemplu, accesul la justiție este o garanție al cărei scop constă în realizarea deplină și efectivă a tuturor drepturilor și libertăților omului. Acesta este un drept-suport pentru că sprijină împlinirea altor drepturi, dar și un drept cu o structură compozită dat fiind că include în conținutul său multiple garanții procesuale aferente altor drepturi. Înlăuntrul statului de drept, accesul la justiție ipostiază atât o cerință fundamentală, cât și un obiectiv al guvernării. Realizând miza accesului la justiție pentru statul de drept, se impune la nivel internațional adoptarea unei strategii de reglementare a acestuia, astfel încât sistemele regionale europene și cele naționale să dețină un model de reglementare detaliată, cuprinzătoare și adaptată nevoilor fiecărei categorii vulnerabile.

Deși analiza liberului acces la justiție întreprinsă în aceste rânduri se desfășoară pe coordonate juridice, complexitatea accesului la justiție impune integrarea în modelele normative construite la nivel internațional, regional-european și național a particularităților factorului uman care ar trebui să fie supraordonate în logica decelării specificului acestui drept. Simpla prevedere juridică în temeiul căreia se garantează posibilitatea justițiabilului de a accede la instanța de judecată/organismul administrativ/cvasi-jurisdicțional sau la forurile justiției informale nu asigură per se condițiile politice, economice, culturale de care individul are nevoie în vederea sesizării efective a organelor abilitate. Subtextul cultural al litigiului, conjugat cu situația economico-financiară a individului și cu dificultatea intrinsecă a cauzei reclamă o abordare juridică nuanțată înlăuntrul căreia să fie posibilă regula efectivității accesului la justiție. Formalizarea accesului la justiție rămâne un demers incomplet în absența implementării mijloacelor necesare acomodării particularităților justițiabilului; în lumina acestor elemente, se impune construirea unui tipar al justiției incluzive prin apel la normativ, la morală și la prevederi administrative, culturale, financiare etc.

La fel, violența împotriva femeilor este echivalentul unei realități socio-juridice a cărei prevenire și combatere exprimă responsabilitatea comună a umanității pentru garantarea demnității și pentru reafirmarea valorilor umaniste ale toleranței și solidarității. Astfel, violența de gen nu constituie o chestiune izolată sau adiacentă promovării și protejării drepturilor omului – dimpotrivă, afirmarea sa constituie punctul de incipit în formularea instrumentelor juridice specifice și în mobilizarea acțiunii mecanismelor politice relevante în scopul

conștientizării protecției și promovării drepturilor femeii, ca element al experienței umane comune la care trebuie să rezoneze toți factorii decidenți, indiferent de nivelul la care activează.

Înțelegerea drepturilor femeii în termenii de constante universale ale drepturilor omului este posibilă prin ralierea la o perspectivă dinamică de conceptualizare a culturii și prin evaluarea comprehensivă a identității individuale în relație cu identitatea colectivă. Caracterul evolutiv al culturii instituie obligativitatea individului de a transcende sensul static, imuabil al tradițiilor – asociat, de regulă, cu descendența religioasă și, implicit, ancestrală. Dinamismul cultural este, așadar, filonul de gândire care permite manifestarea identității comunităților culturale, păstrând, în egală măsură, nealterată garanția umanității membrilor săi.

Aflate în continuă evoluție, drepturile omului în contemporaneitate suscită noi întrebări referitoare la perspective uneori tulburătoare cu privire la titularii acestora sau la extinderea în noi spații și suporturi de manifestare. În acest sens, **Titlul IV** propune **analiza drepturilor omului în diacronie** raportate la aspecte cum sunt drepturile roboților, drepturile animalelor, drepturile în spațiul cosmic sau cu privire la implicațiile folosirii criptomonedelor.

Referitor la roboți și la progresele în materia inteligenței artificiale, autorii subliniază că multiplicarea progresivă și implementarea accentuată a sistemelor fundamentate pe inteligența artificială sunt susceptibile de a afecta esența drepturilor omului (de la egalitate și nediscriminare, la autonomie personală și demnitate umană), dar și aspectele derivate ale acesteia (precum dreptul la muncă sau libera circulație). Având în vedere această aserțiune, Comisarul pentru Drepturile Omului al Consiliului Europei soluționează raportul dintre respectarea drepturilor omului și implementarea inteligenței artificiale, în sensul în care sistemele de inteligență artificială trebuie să rămână sub controlul creatorului lor. Responsabilitatea pentru atingerile aduse drepturilor omului trebuie să fie identificată în sarcina operatorului uman, indiferent de forma vinovăției care îi poate fi atribuită acestuia (intenția sau culpa). În aceeași ordine de idei, statele trebuie să asigure accesul la reparații eficiente, adecvate și rapide în favoarea victimelor implementării tehnologiilor bazate pe inteligența artificială.

În prezent, societatea umană se confruntă cu tensiunile exercitate de două forțe care, în contextul unui climat asimetric, urmăresc să își stabilească hegemonia. Pe de o parte, sistemele robotice implementate în mod susținut, reevaluează unele standarde ale drepturilor omului care, până în momentul actual, au fost legitimate pe filiera dreptului natural. Pe de cealaltă parte,

drepturile omului reiterează valorile demnității, egalității și solidarității umane, urmărind adaptarea lor la cerințele noilor tehnologii. Evoluția relațiilor dintre cei doi hegemoni este așezată în zodia curiozității: poate subzista omenirea în eventualitatea impunerii unui singur hegemon sau îngemănarea exigențelor ambilor într-un binom hibrid va fi scenariul viitorului?

Probleme controversate cum sunt cele privind răspunderea civilă pentru prejudiciile cauzate de roboți sau acordarea statutului de persoană electronică responsabilă sunt și ele abordate în contextul ideii acordării de drepturi în beneficiul roboților.

În același diapazon, analiza privind drepturile omului în spațiul cosmic ridică multiple probleme și aspecte teoretico-aplicative. Autorii țin să precizeze că inserarea elementelor de drept cosmic în teoria și practica drepturilor omului constituie o necesitate a modernității dictată atât de evoluțiile tehnologiei, cât și de aspirațiile umane. Urmare a acestei operațiuni, domeniul drepturilor omului va fi tributarul unor modificări esențiale: (1) ființa umană își va regândi poziția în univers, reconfigurându-și statutul de titular al drepturilor omului; în acest sens însăși teoria dreptului natural comportă unele mutații dat fiind că natura umană este chestionată și împreună cu aceasta întregul fundament al drepturilor omului; (2) sub aspectul conținutului, teoria drepturilor omului își va extinde sfera de cuprindere, incluzând și alte prerogative care vor rezulta din interacțiunea dintre individ și spațiul cosmic; (3) din punctul de vedere al particularităților drepturilor omului – acestea vor intra într-o nouă logică care va afecta atât substanța cât și conținutul drepturilor.

Este clar că transcenderea spațiului terestru și relocarea umanității în spațiul cosmic este o potențialitate care determină implicații teritoriale/geografice, juridice, teoretice-praxiologice asupra domeniului drepturilor omului. În primul rând este luat în considerare elementul teritorial având în vedere că acesta este primordial în dezbaterile asupra construirii unui drept spațial al drepturilor omului: modificarea de paradigmă în teoria clasică a drepturilor omului este, în primul rând, determinată de schimbarea poziționării spațio-temporale a individului în spațiu și, în al doilea rând, de posibilitatea adaptării instrumentelor juridice pre-existente în materia drepturilor omului la noua formă de conviețuire.

Dincolo de „mutațiile” decurgând din împrejurările fizice concrete, accesul la spațiul cosmic produce și modificări în conștiința și în morala umanității. Testul valorilor umaniste devine miza centrală a acțiunilor comunității internaționale, distingându-se, în opinia autorilor următoarele scenarii posibile:

(1) menținerea nealterată a valorilor umaniste și aplicarea acestora pe baze consensuale în scopul consolidării protecției și promovării drepturilor omului pe planeta Pământ și urmărind concomitent translatarea aceleiași logici juridice în vederea validării, *mutatis mutandis*, a teoriei drepturilor omului în spațiul cosmic ;

(2) modificarea teoriei valorilor umaniste și formularea unei variante adaptate a moralei umanității la exigențele existenței în spațiul cosmic;

(3) afirmarea unei noi teorii a valorilor umaniste pe fondul reevaluării teoriei clasice a drepturilor omului care va produce modificări asupra reglementărilor aplicabile relațiilor interumane terestre și spațiale.

Tratatul de drepturile omului, se dovedește a fi, prin cele prezentate, o lucrare de referință a literaturii juridice românești, a cărui utilitate este de necontestat în structurarea unei culturi juridice a drepturilor omului, atât de dezirabilă în contextul actualei realități social-culturale interne și internaționale complexe caracterizată prin evoluții și provocări semnificative la care sunt supuse valorile și principiile democratice.